

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна,
Мамлекеттик жана чет тилдер кафедрасынын улук окутуучусу
ОИӨК «Кыргызстан эл аралык университети»

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна,
Старший преподаватель кафедры Государственного и иностранных языков
УНПК «Международный университет Кыргызстана»
ERPC «International University of Kyrgyzstan»

Kojobekova Gulbubu Sagynbekovna,
Senior Lecturer, Department of the State and English languages
ERPC «International University of Kyrgyzstan» kojobekovagulbu@gmail.com

Т. БАЙЗАКОВДУН ЫРЛАРЫНЫН КӨРКӨМ-ПОЭТИКАЛЫК ДЕҢГЭЭЛИ

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПОЭТИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ СТИХОТВОРЕНИЙ Т.БАЙЗАКОВА

THE ARTISTIC AND POETIC LEVEL OF T.BAYZAKOV'S POEMS

Аннотациясы: Макалада изилдөөнүн предмети катары Т. Байзаковдун ырларынын көркөм-поэтикалык деңгээли талкууланат. Изилдөөнүн максаты – Т. Байзаковдун ырларынын көркөм-поэтикалык деңгээлин талдоого алуу. Изилдөөнүн методу катары салыштыруу методу колдонулат. Илимий изилдөөнүн жыйынтыгы катары – Т. Байзаковдун ырларынын көркөм-поэтикалык деңгээли, идеялык-эстетикалык өзгөчөлүктөрү ачылып берилет. Алынган жыйынтыктардын илимий баалуулугу катары ар кандай тематикадагы ырларынын бүгүнкү күнгө чейин актуалдуу мүнөзгө ээ болуп келе жаткандыгын ачып көрсөтүү саналат.

Негизги сөздөр: Ата Журт, жаратылыш, окурман, өзгөчөлүк, поэзия, Т. Байзаков, туулган жер темасы, ырлар.

Аннотация: В статье рассматривается художественно-поэтический уровень стихотворений Т. Байзакова как предмет исследования. Целью исследования является анализ художественно-поэтического уровня стихотворений Т. Байзакова. В качестве метода исследования используется метод сравнения. Результатом научного исследования является раскрытие художественно-поэтического уровня, идейно-эстетических особенностей стихотворений Т. Байзакова. Научной ценностью полученных результатов является демонстрация актуальности его стихотворений различной тематики до настоящего времени.

Ключевые слова: Родина, природа, читатель, особенность, поэзия, Т. Байзаков, тема родного края, стихи.

Abstract: This article examines the artistic and poetic level of T. Baizakov's poems as a subject of study. The purpose of the research is to analyze the artistic and poetic level of T.

Baizakov's poems. The comparative method is used as a research method. The result of the scientific research is the disclosure of the artistic and poetic level, ideological and aesthetic features of T. Baizakov's poems. The scientific value of the obtained results is the demonstration of the relevance of his poems of various themes to the present day.

Keywords: *Homeland, nature, reader, peculiarity, poetry, T. Baizakov, theme of native land, poems.*

XX кылымдын ортосунан тартып улуттук адабият ошол мезгилдеги дүйнөлүк жана советтик маданияттын жетишкендиктерин, ийгиликтерин өздөштүрүүгө далалат жасаган. Коомдогу реалдуу көрүнүштөрдү ар тараптуу сүрөттөп, сандык жана сапаттык жактан өсүүгө аракеттер болгон. Ошондуктан, ал мезгил «адабияттын гүлдөө доору» деп аталып, таланттуу акын-жазуучулардын мээнети менен жаралган өлбөс-өчпөс чыгармалардын пайда болушу менен мүнөздөлөт. Мына ошондой чыгармаларды жараткан акындардын бири – Т. Байзаков.

Т. Байзаков бир гана акындык таланты эмес, эмгекчил мүнөзү, ар бир адам менен бат тил табыша билген шайыр инсандык сапаты, улуу акын Барпынын чыгармачылыгын жалпы журтка тааныта билген албан адабий чыгармачыл ишмердүүлүгү менен кыргыз окурмандарына дайын болду. Мына ушундай аракеттеринен улам акындын чыгармачылыгында, биринчи кезекте, туулган жерди даңктоо, Ата Мекендин кайталангыс керемет жаратылышы, анда байырлаган кемеңгер кыргыз эли сындуу темалар орун алат.

Туулган жерди даңктоо акын үчүн ыйык тема. Ал Ата-Журттун баалуулугун, улуулугун, ыйыктыгын даңазалаган. Акын «Мекен жөнүндө ой» аттуу ырында:

Жыпар жыттуу багым дагы Мекенден.

Жарык чачкан таңым дагы Мекенден.

Жүрөктөгү каным дагы Мекенден.

Жашоодогу жаным дагы Мекенден [5] – деп, мекенге болгон терең урматын билдирет. Экинчи жагынан, акындын Ата Мекен темасына арналган ырларында патриоттуулуктун деми сезилет, эл-жер үчүн кызмат кылуунун бийик үлгүсү көрүнөт.

Мисалы:

Кээде көрөм түшүмдө сен табылып, Кулагыма угулгансыйт
жаңырык...

Кежирленбей кучак жайып кабыл ал, Келдим Бөкөй,
балалыкты сагынып [5].

Бул ырында акындын киндик каны тамган Ата Журтуна болгон сагынычы, кусалыгы сүрөттөлөт.

«Табиятыбыздын айтып бүткүс сулуулугуна, көз жоосун алган кооздугуна, не бир ажайып асыл, керемет көрүнүштөрүнө атам замандан бери эле атактуу, ашкере залкар искусствонун корифейлеринен баштап, көркөм өнөр ишин аркалагандардын дээрлик баары өздөрүнүн жүрөгүнө жакын табылган ырларын арнашкан жана келечек үчүн, адамзат үчүн эстетикалык көөнөрбөс дөөлөт катары түбөлүк кала турган кымбат мурас катары калтырышкан» [8] – дейт, изилдөөчү Кадырбек кызы Нуркыз.

Кандай гана акын болбосун, алардын чыгармачылыгында жаратылыш темасы орун алып, табигаттын сулуулугун даңктап, анын ар бир көрүнүшүн сүрөттөп, ырга салат. Акындын жаратылыш темасына жан-дүйнөсү менен берилгендигин өмүрлүк жубайы минтип эскерет: «Түмөнбай Байзаков очень трепетно относился к природе. Ведь недаром в его стихах звучит любовь ко всему земному, прекрасному, в них чувствуется художественное видение природы. Он четко замечает изменения, которые происходят в природе» [4, 152 с.].

Адабиятчы-сынчы К. Абдылдабеков акындын чыгармачылыгындагы жаратылыш темасы боюнча өз оюн мындайча билдирет: «Акындын «Паризат» дастанында жыл мезгилдеринин, жаратылыш көрүнүштөрүнүн да сүрөттөлүшү атайын маани берерлик. Жыл мезгилиндеги жаратылыштын кубулуштарын акын сөзү аркылуу элестетип отуруп, ичинен ыраазы болосуң»[1].

Чынында эле, акындын жаратылыш темасындагы ырларында кыргыз жеринин кооздугу, кайталангыс көрүнүштөрү көз алдыга даана тартылат: Булак суусу сай-сайларда шылдырап, Жаз жамалын күүгө салат, ыр кылат.

Гүлдөр жууса нөшөрлөргө жоолугун,

Торгой сайрайт жердин ырын көккө улап. Туулган жердин кооздугу ар бир адамдын делебесин козгоп, керемет сезимдерди ойготот. Ар бир адам сезип, бирок айтууга сөзү, тили жетпеген жаратылыш кооздугун Т. Байзаков ар кандай метафораларды, көркөм сүрөттөөлөрдү, чебер салыштырууларды колдонуу аркылуу окурмандын жүрөгүнө жеткире чагылдыра алган. Мисалы:

«Жаз жамгыры сабайт мени дыбырап, Кулагыма тамчы сүйлөйт шыбырап.

Көлчүктөгөн жердин бетин карасам, Көбүкчөлөр чатыр тигет жыбырап» [9].

«Мезгил учат» аттуу бул ырында автор жаз жамгырынын бир көрүнүшүн көз алдыга элестүү да, образдуу да чагылдыра алган. Ырда дыбырап төккөн жамгыр – лирикалык каарманды сабап тургандай, кулаган тамчы – кулакка шыбырап сүйлөп жаткандай, ал эми көлчүктөгөн көбүкчөлөр – жерге тигип жаткан чатырлардай чебер метафоралуу салыштыруулардан куралган. Демек, поэзиянын керемет күчү – турмушта кездешкен, бирок биз терең маани бербеген көрүнүштөрдү башкача, образдуу, элестүү формада ачып берүүдө турат десек жаңылбайбыз.

Т. Байзаков да башкалар байкабаган көрүнүштөрдү, айрыкча: бакыт, кайгы-мун, өмүр-өлүм, жашоо-турмуш, мезгил, жаратылыш жана эң башкысы – сүйүү тууралуу керемет чыгармаларды жаратты. Анын ырларынын башкы каарманы – өзү экендиги айтпаса да түшүнүктүү.

Ырларым, менин ырларым – Ышкыга ынак жылдарым,

Жадыма катпай сага айттым

Жашыруун жүрөк сырларын.

Ырларым, менин ырларым – Ырдаткан сезим кылдарын.

Жамалыңа ширеттим,

Жапжарык тандын нурларын [6]

Акын өзүнүн ырга, поэзияга болгон мамилесин жогоркудай ыр саптары аркылуу таасирдүү, жеткиликтүү, уккулуктуу кылып окурманга жеткирүүгө аракеттенет.

«Поэзия – бул чырайлуу кыз жүзүнүн уялчаак, албуут кызгылты, деңиздей, көк асмандай моймолжуган көзүнүн назик жаркыны, же анын кара көзүндөгү өткүр оту, анын мрамор мүрүсүндөгү чачынын тармалы, анын назик көкүрөк деминин толкуну, анын кубулжуган үнүнүн гармониясы, сыйкырдуу сөзүнүн обону, тулку бой сымбаты, ажайып кыймылынын сыйкыры» – деп В. Г. Белинский таамай белгилеген.

Улуу сынчынын мындай пикири менен өзүнүн замандаштарынын чыгармачылыгынан алган таасири жана болочоктогу классик акындарга койгон талабын билдирип, чыгармачыл адамда сөзсүз өзгөчө идея, поэзиясында көркөм эстетикалыкөзгөчөлүк болушу шарт экендигин жогорудагы сөздөрү менен түшүндүргөн. Албетте, мындай өзгөчөлүк кыргыз поэзиясындагы бир топ акындар менен катар Т. Байзаковдо да бар экендиги чыгармалары аркылуу далилденет.

«Акын ыр жаратып, өз сезим-туйгусун төгүп, башкаларга эстетикалык ырахат тартуулап же кооз сөздөрдү уйкаштырып коюу менен эч качан бийиктикке жетпейт. Акын адамдын төрөлгөнүнөн өлгөнүнө чейинки дүйнө кабылдоосун, ички дүйнөсүн, ошолор жашап туруучу турмуш чындыгын бүркүт сымал бийиктиктен карап, анын ар бир деталына чейин баамдап сезип, анан эч качан жалган айтпай, жалаң чындыкты көркөм ой жүгүртүүнүн элегинен өткөрүп, сөз кудурети менен ар бир окурмандын ички

сезимин чечмелөөгө тийиш. Бул оңой-олтоң иш эмес» [8] – деп изилдөөчү Н. Кадырбек кызы туура баамдайт.

Мындай талапты талдай турган болсок, кыргыз поэзиясында көзгө уруна турган акындардын алдыңкы сабында турган С. Эралиев менен замандаш, майдандаш, үзөңгүлөш дос катары Т. Байзаков да чыгармаларында идеялык, көркөм-эстетикалык өзгөчөлүккө кылдаттык менен көңүл бөлүп, окурмандарынын ички сезимин акырындык менен козгоп, жан-дүйнөсүнө эстетикалык ырахат берүүгө аракеттенген.

Жалпысынан көркөм адабиятка, айрыкча поэзияга өзгөчө эстетикалык өң-түс берип, аны маани-мазмундук жактан тереңдетип, формасы жагынан кооздоп турган көркөм сөз каражаттарынын жана стилистикалык ыкмалардын чеги бир топ кеңири. Стилистикалык ыкмалар менен фигуралар, троптор, лексикалык ыкмалар орундуу жана максаттуу колдонулса, ырдын көркөм табити да артары анык. Көркөм синтезди ишке ашырууда арбын жана бир топ активдүү колдонулган каражат болуп эсептелген троптун бир түрү метонимия саналат.

Т. Байзаковдун ырлары, поэмалары жанрдык-стилдик өзгөчөлүгү жана тематикасынын ар түрдүүлүгү менен айырмаланат. Акын алгачкы ыр түрмөктөрүнөн бери эле салмактуу, көркөм туундуларды жаратып, чыгармачылык бийиктиктерге умтулган.

Жүргөн менен калаа ичинде кадамым,
Жүрөгүмдө, Бөкөй, сенин жамалың
Баар сайын багың болуп бүрдөйм да,
Булагыңда тамчы болуп каламын [6, 552 б].

Лирикалык каармандын ой-санаасын камтыган бул ырда окуянын Кызыл-Булакта өткөнү, калаада жүрсө да жүрөгү Бөкөй деп согуп, кусалыгы ар дайым артып турары жар салынат.

Кыргыз эл акыны Э. Турсунов менен Т. Байзаковдун поэзиясындагы айрым бир окшоштуктарга назар салсак, дайра менен убакыттын байланышы мындайча берилет:

Дале чуркайт убакыттын арышы,
Дале угулат толкундардын дабышы
Дүнү менен тоо чалкалап, көл жатат
Дүйнө деген байыркынын жаңысы – деп Э. Турсунов чагылдырса, Т. Байзаков: Агымы жээкке батпай ашып келет,
Азоодой жүгөнү жок шашып келет.
Мактанып көктү челген чокулардан
Мөңгүнүн мүрөктөрүн ташып келет [5] – деп Т. Байзаков сүрөттөйт.

Эки акын тең жогорку ыр саптарында убакытты нукура сүрөткерлердей сүрөттөйт. Убакыт – адамзаттын басып өткөн жолу, мезгил сапары, кагуудан кала элек жүрөк добушу. Адамзаттын өмүр кемесинде арбыган жол эч качан бүтпөйт. Демек, акындардын өзгөчөлүгү – адам баласынын жашоосундагы эң негизги көрсөткүч, маанилүү тема болгон убакытты баарынан жогору коюп, жөнөкөй инсандар маани бербеген көрүнүштөн да поэтикалык жарк эткен жалын тапкандыгында.

Кандай гана тематика болбосун, ага акындын көңүл кушу түшүп, жан-дилиндеги от жалындаганда аны заматта жандуу образга айлантат. Эки акындын тең ырында көркөмэстетикалык өзгөчөлүк убакыт менен байланышта чагылдырылат.

Айланат жер Күн огуна курчалып,
Аскаларды, мухиттерди калчабай,
Кылым өтөт, жылдар өтөт тынч агып, Сарамжалдуу сапарынан
чарчабай.

Мен да күтөм таңга кошо күн нурун, Мындан бийик тартуу
барбы адамга!
Билгиң келсе жашоондун чын сырын-

Нурга тете өрдү карай кадамда [7].

«Мен акынмын» деген ар бир ыр сүрөткери кайрылган «Күн» темасына Т. Байзаков да баш багат. Күн нуруна ар ким ар кандай баа берет, ыр саптарында ар түрдүү чагылдырат. Акындын күн нуруна берген баасы такыр башкача. Бул ыр саптарында убакыттын тынымсыз суудай агышы, эл сыяктуу акындын чыдамсыздык менен күн нурун күткөнү сүрөттөлөт. Убакытка окшогон баалуулугу менен өзгөчөлөнгөн күн нуру – билген адамга баалуу белек экендиги, жашоонун чоң сыры – Күн нурунда экендигин образдуу ачып берет. Адам күндүн нурунан кубат алуу менен өрдү карай жогорулап, кадамын арыштатса болоорун өзүнүн ыр саптары аркылуу кээ бир макулуктардын (адамдардын) жүрөгүнүн эшигин каккылайт, акыл сезимин ойготот. Мына, акындын акындык кудурети...

Т. Байзаков балалык мезгилинен тартып өмүрүнүн акырына чейин көргөн турмуштук тажрыйбасын, көрүп билгендерин универсалдуу сүрөттөө, чагылдыруу үчүн ыр дүйнөсүнө кайрылып, андан ары сүнгүп кирген. Балалык, «өмүр-өлүм» темасы, сүйүү, жаратылыш, «Ата-Мекен» темасы, достук, адамзаттын жашоого болгон көз карашын ырлары аркылуу ачып берүүгө аракеттенип, өзү башынан өткөргөн «согуш» темасын чыгармачылык дараметине жараша сүрөттөп берген. Акындык жолу аркылуу философиялык багыттагы темалардан да сыртта калбай, өзүн жаратылыштын бир бөлүгү катары элестетип, табигат менен сырдашуу аркылуу окурмандардын жүрөгүнөн түнөк тапкан бир нече ырларды жарыкка алып келди. Айрыкча, акындын адамдык улуу сапатын даңктаган арноо ырлары – чыгармачылыгындагы эң маанидүү тема десек жаңылышпайбыз. Мисалы, «Т.

Үмөталиевге» аттуу ырында автор мындай деп жазат:

Темике, Сизди көрсөм – ырды көрөм, Тарыхка тамыр сайган
сырды көрөм;

Тартынбай, эл четинде, жоо бетинде,

Таймашкан фашист менен жылды көрөм [5], – деген ыр саптары аркылуу достукка басым жасоо менен ырга, согушка болгон мамилесин чагылдырган. Демек, акындын жүрөгү «ыр» деп согуп, кайсы жакты карабасын, эмнени ойлонбосун, турмуштагы девизи – «чыгармачылык менен патриоттуулук» болгондугун ырлары тастыктайт. Мындан улам акындын бир келчү өмүрү текке кетпегендигин, т.а. бүгүнкү күндө экинчи өмүрү ырлары аркылуу жанып тургандыгын айтууга болот. Бул өз кезегинде Т. Байзаковдун 50 жылга жакын өмүрүн ыр дүйнөсүнө арнап, болгон күч-дараметин поэзияга сарптагандыгынын бирден-бир далили.

Т. Байзаковдун поэзиясынын дагы бир өзгөчөлүгү катары айрым акындарда кездешпеген 8 сап ыр жазуу ыкмасын белгилөөгө болот. Күндөр өтсө – күндөр келет жаңырып, Кээде күлкү, кээде кайгы тагынып.

Көңүлдөрдө жаштык күйүп турса да, Карылыктын сели
каптайт чамынып. Жылдар кетсе – жыл жаңырат
кайрадан, Жаштык таңын бутагына байланган.

Жүрөктөргө кызыл гүлдү таксак да, Жылдар бизди
айдаганы айдаган [10].

Сегиз саптан турган бул ыры аталышына да төп келип, философиялык көз карашты чагылдыруу аркылуу элестетүү жана салыштыруу ыкмалары колдонулган. Бүтүндөй бир поэма болбосо да айтарлык идеясы жогору саптар – акындын ыр жаратуудагы өзгөчөлүгү. Мындай мүнөздөгү бир топ ырлары Т. Байзаковдун акындык эволюциясын чагылдыруу менен – эң мыкты чыгармалары 1960-жылдан тартып жаралгандыгын байкоого болот. Мындан сырткары акындын ыр куроо өзгөчөлүгүн чагылдырган «Төрт сап ырлар», «Кош сап ырлар» аттуу ырлары да окурмандын көңүлүн өзүнө бурдурбай койбойт. Эки сап формасында да жазган «Айыбымды төлөдүм» аттуу төмөнкү ырын мисал келтирүүгө болот: Сыйын алдым айыбымды төлөдүм,

Кош айтышып, андан ары жөнөдүм.

Унута албай селки сунган белегин, Ар бир күздө
колхозума келемин [9].

Эки сап формасындагы бул ырында биринчиден сүйүүнү идеялык жактан даңазаласа, экинчиден эмгекчил болуу идеясын чагылдырат. Бир эле ырында эки түрдүү идеяны көркөмдүк менен чагылдыруу

акындын өзгөчөлүгү деп айтууга болот. Эки сап формасындагы ырлар «Паризат» дастанында да өтө көп кездешет.

Бай сөөлөтү – никесинде үч зайып, Мунун баары
каада-салтка ылайык .

Бул эки сап ырды кара сөз менен чечмелей турган болсок, анда дээрлик узун текст чыкмак. Бирок, Т. Байзаков айта турган чоң окуя менен идеяны эки сапка батырып, көркөм сөз каражатын кошуу аркылуу өзгөчө кылып чагылдырган. Ошентип, бул дастанды жазууда акын Т. Байзаков алгач өзүнүн жүрөгүндө сүйүү жаратып, ыр саптарын анын жалынына кармап, жыргап-куунап отуруп жазгандыгы байкалат. Албетте, мындай иш-аракет чыгармага идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктү берүү үчүн болгон чыгармачылык изденүү деп баалоого болот. Кызыгы, акын 5 сап көлөмүндөгү ырларды да жараткан. Алардын бири катары «Мезгилдердин жылчыгынан баш багып» аттуу ырын мисал кылууга болот: Мезгилдердин жылчыгынан баш багып, Көрүп калдым сенин оттуу көзүңдү.

Кайра жутуп айта турган сөзүмдү,
Көптөн бери
Кыйнап жүрөм ышкы толгон сезимди.

Мезгилдердин жылчыгынан баш багып, Көрдүм сени
кирпигимден чыраттым.
Көздөн уурдап көңүлүмө сыр каттым.
Көп ойлонуп...

Күндөн күнгө жүрөк дартын ыргаттым [2, 175 б.].

Бул ырында дагы башка ырлары сыяктуу эле метафора, көркөм сөз каражаттары жана сүйүүнү кастарлоо идеясы камтылган.

Жыйынтыктап айтканда, акындын акындык чеберчилигин, өзгөчөлүгүн, уникалдуулугун ачып көрсөткөн, чагылдырган, ыр сүйгөн окурмандардын ой-чабытына, ички сезимине бүлүк салган философиялык, лирикалык ырлар Т. Байзаковдун энчисинде арбын кездешет. Акындын нукура жүзү анын чыгармаларында байкалып, айтайын деген ою, философиясы, жүрөктөн чыккан сөздөрү ыр түрмөктөрү аркылуу төгүлөөрү анык.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Асаналиева К. Эрнис Турсуновдун чыгармачылык изденүүсү, — Каракол: ЫМУ, 2015. -175 б.
2. Байзакова С. Встреча с друзьями. -Б.: Бийиктик, 2013. -152 с.
3. Байзаков Т. Ак таңдар: Ырлар, сонеттер, поэма. -Фрунзе.: Мектеп. 1982. 4. Байзаков Т. Б 18 Чыгармаларынын толук жыйнагы: I том. / Түз. Жабилов Ы. – Б.: Турар, 2023.-552 б.
5. Байзаков Т. Тандалмалар: Ырлар, дастандар. -Фрунзе: Кыргызстан, 1983. - 76 б.
6. Кадырбек кызы Нуркыз «Сүйүнбай Эралиевдин поэзиясындагы көркөм сөз каражаттар системасы», кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация, —Б.: 2022. -195 б.
7. Кыргыз адабиятынын антологиясы. 8-том. Поэмалар, ырлар. Түз.: Мусаева, Т. Асанакун. -Б.: Кыргыз энциклопедиясы» башкы редакциясы, 2012.

Сегиз сап ырлар // Кыргызстан маданияты, —№ 27 (547), 30-июнь. -197. – Б 28-35 УДК: